

Kohti "elämänfilosofian" ylittämistä

HEISKANEN, Jukka & OITTINEN, Vesa. Ideologia, subjekti, humanismi. Marxilainen ajattelu ja porvarillinen ihmiskuva. Demokraattinen Sivistysliitto - Demokraattiska Bildningsförbundet ry. Vaasa 1987. 308 s.

Tiede ei tietenkään ole vain 'kovaa' tutkimusta, vaan myös päättymätöntä keskustelua. Tässä mielessä nyt esiteltävä kirja, ajankohtainen keskustelupuheen-vuoro, on aidosti tieteellinen. Se on myös mukaansa tempaava; ainakin itse luin sen vastoin suunnitelmiani yhdellä istumalla.

JH & VO ovat ottaneet tehtäväkseen selvittää eräiden yhteiskunnallisten ja filosofisten ajatussuuntien keskinäisyhteyttä samoin kuin niiden yhteyksiä tämän hetken debattiin. Itse he saatesanoissaan toteavat suorittavansa "joukon tiedusteluretkiä ajankohtaisen ideologisen keskustelun tiheikköön", mikä myös hyvin vastaa sitä mitä jatkossa seuraa.

Tehtävä on vaateliias, niin vaateliias että siitä voi suoriutua vain suhteellisessa mielessä ja vain sellaisen viitekehyksen avulla, joka on toisaalta kyllin selkeä, hallittava eikä sisällä kohtuutonta määrää käsitteitä ja toisaalta adekvaatti sekä niin vivahteikas kuin itse asiat vaativat. JH:n ja VO:n käyttämä viitekehys alkaa rakentua siitä perusjaosta, jossa "myöhäisporvarillinen ideologia" - marxilaisuuden tai marxilaisuuksien vaihtoehto - jaetaan "positivismin" ja "elämänfilosofiaan", molemmat laajassa mielessä ymmärrettyinä, kuten kirjoittajat toteavat.

Miksi sana elämänfilosofia? Eikö siihen valmiiksi sisälly ainakin hieman vähättelevä konnotaatio?

Ei välttämättä. Minusta JH:ta ja VO:ta ei voida moittaa lähtökohtien asenteellisuudesta. He viittaavat Georg Lukácsin teokseen *Die Zerstörung der Vernunft*, jossa tämä klassikko kehitteli ideoitaan ajattelun ja filosofian jatkuvaan irrationalisoitumisesta. Rationaalisuuden minimi on kuitenkin välttämätön jokaisessa yhteiskunnassa, kirjoittajat huomauttavat, eikä tiedettäkään pystytää

harjoittamaan "yksinomaan irrationalistisen filosofoinnin varassa" (s. 16). Niinpä JH & VO eivät pohjaakaan niin paljon Lukácsiin kuin oivallukseen "myöhäisporvarillisen ideologian Janus-kasvoista": siinä ovat vastakkain ja samalla yhdessä sosiaalitekniikan ja teknokraattisen tietoisuuden pohjana oleva positivistinen ajattelutapa sekä "elämänfilosofinen" irrationalismi. Ajatuksen isä on unkarilainen András Gedő (vuonna 1978 ilmestyneen *Philosophie der Krise* -kirjan tekijä) ja hänen rinnallaan on mainittava ddr-läinen Manfred Buhr sekä liittotasa-valtalainen Robert Steigerwald.

Eriyisen kiintoisa on minusta kirjoittajien yritys täsmentää "eräissä marxistitulkinnoissa ja 'vaihtoehtojattelussa' esiintyviä näkemyksiä" (s. 29) seuraavalla tavalla:

1. "objektivistiset ja antihumanistiset virtaukset, jotka muodossa tai toisessa kiistävät subjektiivisen tekijän mahdollisuuden vaikuttaa historialliseen prosessiin",

2. "edellisille näennäisesti vastakkaiset subjektivistiset virtaukset, joissa subjektiivisen tekijän olemassaolo tunnustetaan, mutta samalla se irrotetaan determinaatio-suhteistaan objektiiviseen todellisuuteen",

3. "rationaalisen ajattelun ja objektiivisen todellisuuden tiedostamismahdollisuuksien epäily",

4. "ideologian tiedostusfunktion kiistäminen" ja

5. "totuusrelativismi".

Tekijätkö siis pyrkivät tyrmäämään nämä 'harhaopit' ja ovat kirjoittaneet sitä varten yli 300 sivua tekstiä? Eivät todellakaan, vaan "kaikista näistä näkemyksistä ja lähestymistavoista voidaan toki löytää järkeviäkin siemeniä toisista enemmän, toisista vähemmän" (s. 30). Koska JH & VO kuitenkin näkevät noissa opeissa myös ongelmia ja kritikoitavaa, he kirjassaan keskittyvät ensi sijassa siihen.

Ensi näkemältä saattaa näyttää siltä, että filosofit ja tutkijat sekä yhteiskunnalliset ja uskonnolliset liikkeet on kirjassa sotkettu yhdeksi keitoksi. Onhan siinä lukuja tyyliin "Nietsche ja elämänfilosofia", "Eksistentiaalismin" - siinä tietenkin käsitellään ensi sijassa Sartrea sekä myös Esa Saarisen Sartre-tulkintoja - ja "Freudilaisuus", mutta myös luvut

"Vihreät" ja "Uskonnon ja mystiikan uusi aalto". Kuitenkin JH:n ja VO:n viitekehys kestää: kirja ei hajoa käsiin vaan tietty juoni pitää sen koossa.

* * *

Tietty avain puheena olevan kirjan lukemiseen löytyy sen sivulta 30, jossa kirjoittajat vain hieman eri sanoin sanovat, että objektivismi ei nyt ole yhtä yleinen ilmiö kuin subjektivismi tai jopa irrationalismi. On siis perusteltua kohdistaa kritiikin kärki viimeksi mainittuihin.

Tästä seuraa - näin olen asian kokenut - että JH & VO kertakaikkisesti haluavat välttää syytökset dogmatismista, mestaroimisen halusta jne., ja he pitävät välttämättömänä löytää tämän hetken suosikkikonseptioista myös noita jo mainittuja "järkeviäkin siemeniä". Tämä on pelkästään miellyttävää. Paradoksaalista tai ei, se tavallaan myös terästä heidän kritiikkiään silloin kun vaihtavat arvostelun puolelle.

Filosofisten kysymysten parissa liikkueessaan JH & VO käsittelevät tavallaan yhdessä ontologiaa ja tieto-oppia, mikä filosofian historiassa lienee havaittu hedelmälliseksi yhdistelmäksi. Terävimmillään kirjoittajat ovat paljastaessaan joitain tämän hetken ajatuspiintymä. Niinpä he korostavat tiedon olevan "sekä objektiivisen todellisuuden heijastusta että käytännön mukana etenevä prosessi" (s. 31). V. Pietilä asettaa tunnetussa kirjassaan *Miten tiede kehittyi?* (1983) tiedon käytännön determinoimana prosessina ja objektiivien todellisuuden heijastumana heidän mielestään virheellisesti toisiaan vastaan (s. 37). Koko Pietilän kirjalle tästä on heistä - korostan: heistä - varsin kohtalokkaita seurauksia (s. 37-38).

Ehkä herkullisinta tekstiä JH & VO tuottavat paljastaessaan eräitä aikamme fetissejä, joista yksi on ns. *ajatusmuotokonseptio*. "Siinä tosiasiallisesti kiistetään täysin se itsenäisyys, joka ideologisillakin subjekteilla on. Ajattelua määräävät tekijät palautetaan täysin deterministisesti 'taloudelliseen' perustaansa. Ajatusmuototeorian absurdius paljastuu selvästi, jos sitä sovelletaan tähän teoriaan itseensä. Voidaan näet kysyä, miten Sohn-Rethel tai hänen tapaansa teoretoivat pääomalogikot ovat lainkaan

kyenneet näkemään kapitalismin ajatusmuotojen läpi ja paljastamaan ne, jos heidän omakin ajattelunsa on kapitalismin oloissa syntyneitä ja tavarafetismin leimaamaa." (s. 271-272).

Tämä tuskin on ainakaan puhtaasti sen enempää objektivismin kuin subjektivismin kritiikkiä, vaan sen varsinainen kohde on jokin jonka nimeksi soveltuisi vaikkapa **sosiologismi** tai tarkemmin **sosiologistinen determinismi**. Eikö se olisi kannattanut sisällyttää edellä olevaan luetteloon omana kohtanaan?

Eikö se myös fenomenologian kritiikissä purisi paremmin kuin ajatus itseltään Husserlistista periytyvän fenomenologian "subjektiivisuudesta"? Sosiologismihan ei ole subjektivismia, kaukana siitä; fenomenologiakaan ei kiistä "ulkomaailman" olemassaoloa vaan 'ainoastaan' "sulkeistaa" sen eli kieltäytyy tutkimasta sitä, mikä on myös JH:n & VO:n tulkinta asiasta.

Kirja *Ideologia, subjekti, humanismi* on siis heuristinen ja virikkeellinen, se haastaa kommentteihin.

* * *

Niin oikeudenmukaisia kuin JH & VO yrittävätkin olla eri ajatussuuntia kohtaan, heidän kirjassaan on toki kohtia joita myös heidän peruslinjansa allekirjoittava lukija epäilee. Jo mainittu fenomenologia-kritiikki oli - tosin lähinnä 'vain' filosofisen tulkintansa osalta - yksi, freudilaisuus-kritiikki on toinen. Onko maailman pahuuteen sopeuttaminen todella niin keskeisellä sijalla freudilaisuudessa kuin kirjoittajat antavat ymmärtää?

Tässä siis oli esimerkkejä substanssi-kritiikistä, johon kirja mielestäni antaa aihetta. Hieman eri asia on sanasto. Esim. jo edellä olevan luettelon sana "totuusrelativismi" jonakin jota on arvoiteltava on ongelmallinen - ainakin minulle joka itse (ks. esim. Pertti Hemánus ja Ilkka Tervonen, *Totuksista utopioihin*, 1986) olen ottanut kannan totuusrelativismin puolesta. Mutta JH & VO:han ovat itsekin, kuten kirjan monista kohdista ilmenee, tavallaan totuusrelativisteja, kuitenkin suhteellisia eivätkä absoluuttisia relativisteja eli päätyneet samaan vaihtoehtoon kuin em. kirjassa. Pelkkä adjektiivinen absoluuttinen substantii-

vin totuusrelativismi edellä auttaisi huolimattontakin lukijaa ymmärtämään, mistä on kysymys. Esimerkkejä olisi muitakin.

Samalla totean minkälaiseen kritiikkiin kirja minusta ei anna aihetta: sellaiseen jota Juha Kuisma esitti Aamulehdessä 16.7.87. Sinänsä asiallisuuteen pyrkivässä arvostelussaan hän intoutui lopulta kirjoittamaan "ankaraksi puutarhuriksi" lipsahtelemisesta, "rusikoiduista 'väärinajatteliijoista'", "besserwisseröinnistä" jne.; kovin asenteellisia sanontoja siis. Mikäli nuo määreet soveltuvat kuvaamaan JH:n ja VO:n tapaa kirjoittaa - minkä kyllä kiistan - silloin ne kuvaavat yhtä hyvin Kuisman omaa arvostelijan työtä. Mitään periaatteellista eroahan ei ole sen välillä, että JH & VO tässä kirjassaan yrittävät esittää omia perusteltuja kriittisiä kantojaan joihinkin teksteihin ja Kuisma tekee samaa Aamulehdessä.

* * *

Puheena olevan kirjan eksplisiitti anti tiedotusopille ei ole suuri, mutta implisiitti anti on. Se vain on teoksesta löydettävä.

Joissakin kohdin kirjoittajat tulevat mitä kiintoisimpien viime vuosien tiedotusopillisesta keskustelusta tuttuun teemojen äärelle, mutta eivät kuitenkaan astu niihin sisään. Esimerkiksi soveltuu filosofian katoaminen yhteiskuntatieteistä (s. 273-274). Tuohon taikurin temppuun liittyy tieto-opillisen pohdiskelun halveksiminen joukkotiedotuksen, jopa journalismin kysymyksissä. Kukaan ei ole kyennyt perustelevaan sitä, miten mukaan joukkotiedotuksen, jopa journalismin ongelmat ratkaisivat pelkällä sosiologialla - sosiologistista determinismiäkö? - kun kukaan taas ei tietojeni mukaan ole edes väittänyt, että ne ratkaisivat pelkällä filosofialla, esim. tieto-opilla. Molempia tarvitaan. JH:n ja VO:n eksplisiitti kanta asiaan olisi ollut kiintoisa lukea.

Kirjoittajien Dan Steinbockin väitös-kirjaan kohdistama kritiikki (s. 234-239) ansaitsee huomiota.

* * *

Ihmistieteen valtavirtauksista "positivisimi" heikkenee. Se ei ainakaan enää elä oman täydellisyytensä tunnossa eikä esiinny kovinkaan aggressiivisesti. Toisin on nousussa olevan "elämänfilosofian" laita.

JH & VO kulkevat vastavirtaan ja maksavat siitä hinnan esim. siinä muodossa, että moni tuskin lukee heidän kirjaansa, saati keskustelee siitä. Toisinajattelevien tarpeellisuuden me kai kuitenkin aavistamme, siis juuri niiden toisinajattelevien joiden ilmaantumista enempiä kuin ideoitakaan ei riitä selittämään mekanistinen ajatusmuotokonseptio eikä muu sosiologistinen determinismi.

Pertti Hemänus

Televisio ja lapset

DORR, Aimée. Television and Children. A Special Medium for a Special Audience. Beverly Hills, CA: Sage, 1986. 160 s.

Kirjansa alaotsikon mukaisesti Dorrin analyysin lähtökohtana on, että televisio eroaa monessa suhteessa kaikista muista joukkotiedotusvälineistä: kaikissa talouksissa on televisio, useissa montakin, kaikki pitävät televisiosta, kaikki puhuvat siitä ja sen lähettämistä ohjelmista. Edelleen, koska televisio viestittää "asiansa" useamman aistin välityksellä kuin muut mediat, sen käyttö on helpompaa verrattuna muihin joukkotiedotusvälineisiin. Television vaikutus nykyajan ihmisen elämään on siten hyvin suuri.

Kirjan keskeinen teema on television ja lapsen välinen interaktio. Dorrin perusajatuksena on, monien muiden TV-tutkimusten parissa pitkään työskennelleitten tutkijoiden (esim. Himmelweit et al., 1958; Schramm et al., 1961) lailla, että lapsi on käsitettävä aktiiviseksi